

Koch, J., *Abraham Kuyper. Een biografie* (Amsterdam: Boom, 2006, 672 blz., €29,50, ISBN 90 8506 248 9).

Dit boek wil een synthese zijn van een deel van de omvangrijke en nog altijd groeiende publicistiek over Abraham Kuyper. Uitgebreid archiefonderzoek ligt er niet aan ten grondslag, ook al wordt naar het Kuyperarchief verwezen; als het op bronnen aankomt maakt Koch veel gebruik van onder andere de uitgaves van de briefwisselingen van Kuyper met Groen van Prinsterer, zijn verloofde Jo, De Savornin Lohman en Idenburg – en natuurlijk Kuypers eigen publicaties. Dat is op zichzelf al geen kleinigheid. Sinds 1937 waagde niemand zich aan een biografie. Bovendien schrijft Koch een ‘intellectueel-politieke biografie’ waarin hij Kuypers ideeën begrijpelijk wil maken door hen in diens leven en tijd te plaatsen.

Hij geeft bijvoorbeeld aan hoe in het negentiende-eeuwse West-Europa seculariserende stromingen in staat, samenleving en wetenschap zich keerden tegen georganiseerd christendom in de openbare ruimte teneinde religie tot privé-zaak te reduceren. Maar tegelijkertijd herleefde het christendom en reorganiseerde het zich. Dat uitte zich onder andere in massale manifestaties van geloof en verzet van de katholieke en orthodox-protestantse kerken tegen de hun toegedachte marginalisering. Christendemocratische voormannen formuleerden corporatistische idealen waarmee zij de samenleving radicaal wilden reorganiseren en de greep van het geloof op alle terreinen van leven wilden herstellen. Op het toekomstige massa-electoraat appelleerden zij met een bij die tijd passende populistische politieke stijl. Daarmee waren zij kinderen van hun tijd, want ook nationalisme, marxisme en socialisme brachten charismatische leiders voort die opriepen tot ‘strijd’ om de beheersing van heel de samenleving, het intellectuele leven en de staat. In Nederland speelde onder anderen de gereformeerde voorman Abraham Kuyper die rol; met hem zette een sterke politisering van de samenleving in.

Verder beschrijft de auteur met verve onder andere de dialectiek tussen Europese moderniteit en antimoderniteit in het geval-Kuyper. Alleen een theoloog die de moderne theologie achter zich gelaten had, kon er een offensief tegen bedenken. Dat Kuyper in de strijd tegen de moderniteit zijn eigen gedrevenheid, talenten en strijd lust inbracht verhinderde niet dat ook zijn integrale verzet een produkt van zijn (moderne) tijd bleef. Zo ziet ook Koch zijn held als de Nederlandse exponent van een Europees verschijnsel. Impliciet tekent hij de onvermoeibare ideeënman Kuyper als een van de creatiefste Nederlandse vertegenwoordigers van de toenmalige moderniteit. Dat alles hoort bij de positieve pool in Kochs tweesporige denken over Kuyper en de gereformeerden.

Verdienstelijk maar niet nieuw of origineel is ook, dat Kochs boek impliciet toelicht hoe in Kuypers tijd politieke voormannen (omstreeks 1900 waren dat naast Kuyper onder anderen Domela Nieuwenhuis, Troelstra, Gladstone, Bebel en Lasalle) erin slaagden een specifieke groepsidentiteit voor te stellen als iets onvermijdelijks. Alsof bepaalde groepen geen andere keus zouden hebben dan

de identiteit te aanvaarden die de leider definieerde en vormgaf – met alle wrevel die zo'n vormgeving met zich bracht. Ook Kuypers maakte bittere vijanden tijdens zijn loopbaan.

Wat was dat eigenlijk voor loopbaan? Kuypers was theoloog, journalist, kerkhistoricus, partijleider en sociaal hervormer, cultuurfilosoof en internationaal politicus. Daarmee is nog niet alles gezegd. Evenals menig andere historische figuur was ook Kuypers een vat vol tegenstrijdigheden. In het spoor van de bestaande historiografie tekent Koch zijn held dan ook als een nederige gelovige en een onverbidde heerser in zijn kerk, dagblad, universiteit en partij. Een strijder voor Christus en een kolossale egoïst, een verheerlijker van de calvinistische soberheid die genoot van luxe en comfort, een ambitieuze plannenmaker voor grote maatschappelijke hervormingen en een bestuurlijke mislukking als het op staatkundige realisatie aankwam. Aan Koch de taak uit deze contrasterende beelden een samenhangende synthese te componeren. Het is de vraag of deze intellectueel-politieke biografie een geheel bevredigend antwoord op deze uitdaging geeft, ondanks de treffende taalvaardigheid van de auteur. Afgezien daarvan heeft Kochs afhankelijkheid van andermans onderzoeksverslagen zo zijn eigen nadelen; de historiografie is immers (nooit voltooid) werk-in-uitvoering. Zo is onlangs een gerenommeerde kerkhistoricus met een publicatie gekomen waarin, op grond van Kuypers *Commentatio* (d.d. 1860, in het Kuypers-archief), wordt betoogd dat deze als student (onder invloed van Schleiermacher) reeds uitgesproken opvattingen over de aard van de kerk koesterde die verder gingen dan Calvijn en a Lasco – opvattingen waaraan Kuypers zijn hele leven in grote lijnen trouw bleef. Bij Koch komt deze cesuur in Kuypers denken nog niet voor. (zie J. Vree, *Kuypers in de kiem. De precalvinistische periode van Abraham Kuypers, 1848-1874* (Hilversum, 2006) hfst.2)

Kuypers bracht in de periode 1867-1914 maar liefst drie verschillende versies van zijn bekering naar buiten (er bestaat zelfs historiografie over een vierde bekeringsverslagje uit Kuypers jeugd). Koch onderkent de functie van deze bekeringsverhalen als middelen om te appelleren aan Kuypers medestanders. Kuypers besef van wedergeboorte moge 'religieuze inbeelding (...) of een hoogst opwindende illusie' zijn geweest, als geloofswaarheid was het reëel genoeg, meent Koch. Kuypers ongekende politisering van zijn persoonlijke leven was inderdaad van belang, omdat juist in zijn tijd een politieke leider een geloofwaardige gevoelsgemeenschap schiep als hij het persoonlijke politiek inzette. Maar het ging mijns inziens om meer: toen Kuypers publiekelijk grote aandacht aan zijn persoonlijke leven ging besteden, liep hij mee in de avantgarde van de Nederlandse politieke cultuur. Hij bracht iets volstrekt nieuws.

Dat Kuypers er niet in slaagde zijn grootse doelen te bereiken schrijft Koch (soms in het voetspoor van Idenburgs nabeschouwingen) toe aan bekende factoren zoals de kleine omvang van zijn aanhang, Kuypers gebrek aan kennis van andere sociale en culturele milieus dan het zijne, de taaheid van de zittende elites en de kracht van het liberale parlementaire stelsel. Daarbij komt nog dat Kuypers geen samenhangend theologisch systeem opzette maar, improviserend, gedachten opwierp zoals een journalist. Ook was hij geen geduldig bestuurder uit de regententraditie. Het grote wetenschappelijke systeem

dat hij als ideeënman opzette, was aan het eind van zijn leven achterhaald. Maar als dat allemaal waar is kan men het niet meer alleen op Kuypers conto schrijven dat hij weinig van zijn veelomvattende idealen tot stand bracht, zou men zeggen.

Niet zonder een zweem van instemming stelt Koch verder vast dat van Kuypers werk tegenwoordig weinig sporen terug te vinden zijn, terwijl Thorbeckes parlementarisme nog overeind staat. Over die observaties valt te twisten. En zou Koch de betekenis van andere charismatische voormannen uit het begin van de massademocratie zoals Domela, Troelstra, Gladstone en Lasalle even anachronistisch weg willen wuiven? Hier zijn wij bij de negatieve pool van Kochs tweesporig denken aangeland.

Het is mijn indruk dat de auteur soms wat weinig geduld met en/of ironie jegens zijn held weet op te brengen. Weliswaar volgt Koch in grote lappen tekst geduldig en met belangstelling het denken en handelen van zijn held en vertelt hij het verhaal van diens strijd tegen al zijn tegenstanders. Dat is een werk van abnegatie voor een auteur die qua specialisme niet vertrouwd is met de onderhavige confessionele materie. Maar het lukt Koch soms niet zelfs maar de toon van de ironische historicus te treffen en zo de distantie aan te houden die men bij een intellectueel-historische analyse verwacht. Want sarcastisch spreekt hij van 'het Heidelbergse gesomber', 'religieuze tobberijen', 'grenzeloze morele zelfverheffing', 'godgeleerde modes', 'geestelijke massage in protestantse stijl', 'gereformeerde gevoelshuishouding', 'tot psalmsterkte aangezwollen toon', 'met rituele ootmoed omzwachtelde arrogantie.' Kuyper poogde het land 'naar Gods bestek te vertimmeren', zo heet het, maar intussen bouwde hij nolens volens aan het 'levensbeschouwelijke ideologisch getto, de gereformeerde zuil', 'de circustent van de verzuiling.' Beschouwt de auteur zijn (soms niet onvermakelijke) sarcasmen en negatieve appreciaties niet als guitigheid tussen de bedrijven door, maar als integrerend onderdeel van zijn intellectueel-politieke biografie, dan roept hij de vraag op hoe het desondanks mogelijk was dat Kuyper en het gereformeedendom zoveel in beweging hebben gebracht en de stoot hebben kunnen geven tot een omslag in de Nederlandse politieke cultuur. Deze negativismen lijken dan een ontkenning te zijn van de opzet van de auteur een intellectueel-historische synthese te schrijven. Afgezien van de verwarring die deze sarcasmen kunnen oproepen, zal een lezer in deze veelomvattende, fraai geschreven studie niet veel vernieuwende intellectueel-historische analyses van Kuypers denken aantreffen. En hij zal het persoonlijk leven van Kuyper er vooral in kunnen traceren voor zover het licht werpt op diens openbare leven.

C.A. Tamse

Barnard, T. R., *Van 'verstoten kind' tot belijdende kerk. De Remonstrantse Broederschap tussen 1850 en 1940* (Dissertatie Leiden 2006, Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2006, 512 blz., €129,-, ISBN 90 6707 608 2).

Deze Leidse dissertatie verslaat de wederwaardigheden der remonstranten van de vooravond van het Modernisme tot het begin van de Tweede Wereldoorlog. In afwijking van een in de remonstrantse historiografie lange tijd populaire voorkeur hun geschiedenis na de verbanning uit de Gereformeerde Kerk (Synode van Dordrecht 1619) als één harmonieuze, glorieus ontwikkelende af te schilderen, laat de auteur zien dat tussen 1850 en 1940 breuken de identiteit der Remonstrantse Broederschap veranderden. Zijn invalshoek – op zoek naar het zelfbeeld der remonstranten – voert ons achter de schermen van de interne kerkpolitiek waar het officiële discours werd beïnvloed door het officieuze en waar menig beeld dat de avant-garde der Modernen voor hun tegenstanders opriep, niet altijd strookte met het doel waarnaar zij streefden. Al vraagt de schrijver van de lezer het nodige uithoudingsvermogen om hem door deze binnenkamers te volgen, hij slaagt erin processen naar inhoud en naar persoonlijke dramatiek geloofwaardig te beschrijven. Menigeen die altijd mooie gedachten koesterde bij die verdraagzame remonstranten zal na lezing ontuchtend over zoveel dubbelzinnigheid en manipulatie achterblijven. Het is een openhartige verkenning.

Het had nog erger kunnen zijn wanneer de schrijver in de openingsfase van zijn boek voorafgaande veranderingen in de Remonstrantse Broederschap kort had gememoreerd. Immers, radicale remonstranten uit de Verlichting als Jan Konijnenburg (1758-1831), Paulus van Hemert (1756-1825), Boudewijn van Rees (1753-1825) en Johannes Roemer (1769-1838) initieerden met hun bijbel-, religie- en maatschappijkritiek een eerste controverse in de Remonstrantse Broederschap die tussen 1619 en 1780 een gematigd orthodoxe en irenische koers had gevolgd. Sporen van deze 'voorlopers' van het Modernisme – die de *Vijf Artikelen* der oude remonstranten (1610) en de *Geloofsbelijdenis* van Episcopius (1621) passé achtten – werden met succes uitgewist door hun opvolgers, Abraham des Amorie van der Hoeven (1798-1855) en Joannes Tideman (1807-1891) met wie Barnard zijn dissertatie begint. Het faillissement na de Napoleontische jaren maakte zelfs koninklijke financiering aanvaardbaar, hetgeen het onafhankelijk karakter der Broederschap geheel veranderde. In 1817 werd Roemers boekje over Jezus als verlichte leraar uit de roulatie genomen. Helaas ontkomt de auteur niet aan onderschatting van die doorbraak der late Verlichting en van het restauratieve karakter der periode 1815-1860. Roessingh ging hem in zijn dissertatie (1914) in die achterhaalde onderwaardering van de achttiende eeuw voor.

Barnard beschrijft hoe in de eerste periode 1850-1880 de voorman der Modernen, Cornelis Petrus Tiele (1830-1902), zijn overtuiging dat het christendom alleen in een vrijzinnige interpretatie toekomst had, bijna *rücksichtslos* volgde. Ondanks de verzekering van Tiele c.s. dat de Broederschap haar